

УДК 811.161.2'(367+37)

Андрейко Я.В.

**ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ ОЗНАЧАЛЬНИХ РЕЧЕНЬ
З ВІДНОШЕННЯМ ІДЕНТИФІКАЦІЇ**

Складнопідрядні речення з відношенням ідентифікації становлять специфічне синтаксичне явище, яке не отримало цілком однозначної, несуперечливої інтерпретації в сучасних описах складнопідрядного речення української мови. Хоча досліджувані речення привертали увагу багатьох дослідників (К.Берка, І.Беллєрта, Н.Д.Арутюнової, А.М.Пешковського, С.В.Ломакович, І.Б.Шатуновського, Д.Вайса, М.Олексіюк та інших), проте праці з синтаксису складного речення, класифікаційні описи цієї одиниці в літературі свідчать про те, що не існує їх однозначного визначення. По-різному тлумачаться й питання про засоби вираження відношення ідентифікації в мові (А.М.Пешковський, Н.Д.Арутюнова, Д.Вайс). Зокрема Олексіюк досліджувала формальну організацію речень з корелятом *той – хто* на позначення особи, К.Берка, І.Беллєрт, А.М.Пешковський, Н.Д.Арутюнова розглядали переважно прості тотожні речення з відношенням ідентифікації, І.Б.Шатуновський взагалі розмежовує такі поняття, як «власне тотожність» та «ідентифікація».

У зв'язку з тим, що складнопідрядні речення з відношенням ідентифікації залишаються недостатньо вивченими й описаними, метою роботи є комплексний аналіз названих конструкцій сучасної української мови з боку семантичних та комунікативних особливостей. Для досягнення мети дослідження необхідно проаналізувати лінгвістичні праці науковців, які звертали увагу на конструкції з відношенням ідентифікації.

Складнопідрядні речення з відношенням ідентифікації становлять один із різновидів складнопідрядних речень, наявність вказівного займенника в головній частині яких є обов'язковою ознакою їхньої організації. Співвідносним словам *той, та, те, ті*, які містяться в головній частині цих речень, відповідають сполучники *що, хто, який* у складі підрядної. Наприклад: *Його [Дениса] в двадцятому голова комбіву, комуніст, відстояв для тих, хто пропав без чутки; Здавалосьь, ці шматки присмерку присипляли землю, і той, хто вмів прислухатись до неї, міг почути її вечірне зітхання, схоже на зітхання людини перед сном* (М. Стельмах).

У вітчизняному мовознавстві на відмінності речень цього типу звернули увагу давно, але й досі немає єдиного погляду щодо їх класифікації. Б.М. Кулик, Л.А. Булаховський, І.Г. Чередниченко вважають, що підрядне речення пов'язується та пояснює лише антецедент *той, – а, – е* [10]. Характерною рисою підрядності в реченнях такого типу є не тільки наявність підрядних сполучників або їх інтонаційних еквівалентів, але й присутність у головному реченні різних корелятивів. Внутрішній зв'язок між компонентами даного складного утворення виявляється в тому, що підрядне речення структурно обумовлюється співвідносним (корелятивним) займенником у головному [7], напр.: *Він [горбок] буває тільки в тих людей, яким доводиться писати* (М. Стельмах). Зовсім іншого погляду дотримується російський лінгвіст Л.Ю. Максимов, який вказує, що підрядна частина поширює сполучення іменника з препозитивним вказівним займенником *тот*, що виступає в ролі, близькій до ролі видільних часток, і приєднується відносними займенниками [10]. У цих реченнях антецедент *той* тільки звужує значення іменника, напр.: *– Ну, як боїшся, то я [Дмитро] піду... – промовив, сподіваючись почути від неї [Марти] тих слів, що утримали б його* (М. Стельмах); *Та й усі невдалі вагітності поступово руйнували ту ідилію, якою спочатку був їхній шлюб [шлюб Генріха і Катерини]; Їй [Катерині] довелося закласти свої коштовності, вона не гидує навіть тими частуваннями, які посилає до її столу герцог Бекінгемський; Допмагаючи Брендону, королева з жіночою тактовністю вирішувала ті питання, що їх він пропустив повз увагу* (Ю. Грузін).

Актуалізація у функціональній лінгвістиці категорії комунікативності спричинила перехід від аналізу конструктивів, одиниць полів до синтаксичних структур – речень, а далі й до висловлювань у різних комунікативних ситуаціях, що зумовило формування функціонального синтаксису (Г.О.Золотова, Н.О.Слюсарєва, Є.М.Ширяєв, Н.Д.Арутюнова, Н.Ю.Шведова). Кінцевою метою середовища функції є комунікативний акт.

Е. Бенвеніст визначив мовлення як будь-яке висловлення, яке передбачає мовця (суб'єкта мовлення) і слухача (адресата мовлення), а також намір мовця відповідним чином вплинути на слухача [4, 276]. Таке розуміння акту комунікації дало поштовх активному розвитку прагматики.

Основним об'єктом прагматичних досліджень є акт мовлення, що становить ситуацію безпосереднього спілкування мовця зі слухачем. Прагматика зосереджує увагу на відношенні між суб'єктом-мовцем і його мовленнєвим витвором [4, 356]. Прагматичний підхід до аналізу висловлень відображено в працях дослідників Дж. Остіна, Г.Ф. Стросона і Дж.Р. Сьорля, авторів теорії мовленнєвих актів.

Т. ван Дюк зазначив, що опис таких явищ, як займенники, актуалізатори і комунікативна структура, потребують звернення до поняття референції [2]. Перша спроба встановити залежність референції від комунікативної структури висловлювання належить П.Стросону, який зазначив, що основною, але, безумовно, не єдиною метою стверджувального речення є повідомлення деякої інформації слухачу або слухачам, читачу або читачам, тобто певній аудиторії. Оскільки немає ніякого смислу інформувати людину про щось, що їй вже відоме, то стверджувальне речення має презумпцію з боку мовця, що якась частина інформації є невідомою [8]. Те, як презумпція пливає на вибір того, що говорить мовець, П.Стросон застосовує до випадку ідентифікуючої референції.

К.Берка зазначає, що в ідентифікуючих реченнях мова йде про тотожність різних виразів по відношенню одного й того ж предмету об'єктивної дійсності, який лише позначений різним чином [5]. Він виділяє два типи речень тотожності:

1) тип, що будується двома власними назвами (*Павел єсть Савл*);

2) тип, що будується за допомогою власної назви і дескрипції (*Беркли – родоначальник англійського суб'єктивного ідеалізму; Настоящий родоначальник англійського матеріалізму – Бэкон*).

Таким чином, К.Берка бачив сутність речень тотожності в тому, що вони встановлюють однореферентність мовних виразів, їх семантичну еквівалентність, тим самим складаючи передумови для взаємозамін. У такому розумінні речення тотожності мають метамовний характер.

І.Беллерт визначає речення тотожності як повідомлення про те, що предмет, до якого відносить один мовний індекс, тотожний предмету, до якого відноситься інший мовний індекс [12].

При розгляді підходів до виділення ідентифікуючих висловлювань в лінгвістичній літературі було виявлено, що відмінності в підходах до вивчення аналізованих одиниць обумовлені розумінням ряду категорій: референції, відношень тотожності (ідентифікації) і характеру об'єктів, між якими воно може бути встановлене. Так, на думку Н. Д. Арутюнової, відношення ідентифікації, в силу своєї рефлексивності, не може пов'язувати між собою назву події і назву предмета, позначення класа об'єктів і позначення конкретного об'єкта [3]. Ця властивість відрізняє відношення тотожності від інших типів логико-синтаксичних відношень, що сполучають семантично гетерогенні одиниці, зокрема від предикації, що зв'язує денотативне і сигніфікативне значення, і номінації, що зв'язує денотат і його мовний індекс.

За Н.Д.Арутюновою структурними ознаками речень денотативної тотожності є наступні: 1) вживання детермінантів при обох назвах, 2) особливості прономіналізації, 3) можливість використання обох іменних виразів для ідентифікації об'єкту в подальшому тексті, 4) значення негативних форм, 5) можливість перестановки термів [3]. На основі цих критеріїв ідентифікуючі висловлювання виділяє Тань Аошунан. Експліцитно речення ідентифікації (у його термінології – речення ототожнення) виражені формулою $X \text{ і } Y$ і маркуються в китайській мові спеціальною часткою *jiu*, що цілком допустимо з індоєвропейськими мовами [1].

На відміну від Н. Д. Арутюнової, Д. Вайс, спираючись на традицію лінгвістичної філософії, вважає, що тотожність завжди є не відношенням між об'єктами, а метамовним відношенням: той, що говорить, констатує взаємозаміну двох виразів на основі їх кореферентності, тобто збіги їх референтів [6]. Цей критерій дозволяє відмежувати речення тотожності від речень, у яких затверджується приналежність деякому класу. Д. Вайс називає останні речення ототожнення [6, 435]. Для розмежування ідентифікуючих і іменуючих висловлювань автор прибігає до прагматичного критерію. Оскільки ототожнення пов'язане з ситуацією пізнання, а назва – не пов'язана, два прирівнювані вираження в ідентифікуючих висловлюваннях комунікативно нерівноцінні: той, що говорить припускає, що референт першого вираження невідомий, а референт другого відомий [6, 437].

Деяко інший підхід до делімітації ідентифікуючих висловлювань пропонує А. Д. Шмельов, який виділяє висловлювання ідентифікації на основі мети їх використання: ці висловлювання використовуються в усіх випадках для того, щоб усунути або попередити нездатність адресата мови встановити референцію [11]. Ключовим до відмежування речень ідентифікації є розуміння автором референції. Встановити референцію іменної групи для адресата, за А. Д. Шмельовим, – означає локалізувати об'єкт, що уперше вводиться в його поле зору, в релевантному денотативному просторі або ідентифікувати об'єкт раніше відомим йому об'єктом, відомості про яке збері-

гаються в уявному досьє у відповідній ділянці пам'яті [11]. Перший компонент висловлювання ідентифікації – іменна група, референцію якої слід встановити, другий компонент – іменна група, референт якої використовується як засіб локалізації в релевантному денотативному просторі референта першого компонента. Висловлювання ідентифікації підрозділяються А. Д. Шмельовим на два типи: “пояснюючу” і “уточнювальну” ідентифікацію [11].

«Пояснююча» ідентифікація, згідно з автором, має місце в тих випадках, коли перший компонент не інформативний для адресата мови. В результаті «пояснюючої» ідентифікації у адресата мови формується відповідне «уявне досьє», зміст якого витягається з другого компонента висловлювання. При «уточнювальній» ідентифікації перший компонент сам по собі несе достатню інформацію, що дозволяє адресатові мови локалізувати його референт в релевантному денотативному просторі, проте без знання деякої тотожності така локалізація виявляється недостатньо точною. Перший компонент висловлювань «уточнювальної» ідентифікації означає актуалізовану іпостась, яка зазвичай дана у безпосередньому спостереженні або знанні, а другому відповідає іпостась, що актуалізується, зазвичай відома адресатові мови з минулого досвіду. Популярність іпостасі не є, на думку цитованого автора, обов'язковою. Відмежування ідентифікуючих висловлювань від висловлювань з предикативною іменною групою А. Д. Шмельов проводить за допомогою спеціальних мовних показників: займенники *це*, референціальних показників *цей, один*. Проте, що висловлювання виражає характеристизацію, може свідчити особистий займенник (особисті займенники третьої і другої особи), а також спеціальні засоби, що підкреслюють предикативний характер другого компонента. Використання займенника *я* можливо в спеціальних умовах першого компонента висловлювання ідентифікації. Це можливо за наявності ширшого контексту, що вказує на необхідність ідентифікації того, що говорить [11].

Устинова Н.М. у своїй роботі визначає складні синтаксичні одиниці як двокомпонентні структурно-семантичні єдності, що входять на правах самостійних синтаксичних одиниць до зовнішньої системи одиниць [9]. Вона виокремлює єдності, що реалізують власне-ідентифікуючі та ідентифікуюче-означальні відношення. У складних синтаксичних цілих з власне-ідентифікуючим відношенням відображається ситуація, що вимагає визначення об'єкта, відповідною відомою ідентифікуючою ознакою, названою у першому компоненті. Другий компонент оформлюється реченням тотожності з ідентифікуючою номінацією в предикативній позиції. У складних синтаксичних цілих з ідентифікуюче-означальними відношеннями назву конкретного об'єкта неможливо виокремити з ряду подібних в силу відсутності інформації про об'єкт або її недостатності.

Таким чином, в ідентифікуючих реченнях мова йде про тотожність різних виразів по відношенню одного й того ж предмета об'єктивної дійсності. Складнопідрядні речення з відношенням ідентифікації близькі до речень із відношенням тотожності: обидва компонента належать до конкретного об'єкта. У майбутніх наукових працях варто приділити достатню увагу засобам розмежування відношення ідентифікації та тотожності.

Список використаних джерел

1. Аошуан Тань. Предложения тождества и акт отождествления (на материале китайского языка) / Тань Аошуан, Н.Д. Арутюнова // Тождество и подобие. Сравнение и идентификация: Сб. науч. тр. – М., 1990. – С. 59-83. Арутюнова Н. Д. Референция имени и структура предложения / Н. Д. Арутюнова // Вопросы языкознания – 1976. – №2. – С.24-35.
2. Арутюнова Н. Д. Лингвистические проблемы референции / Н. Д. Арутюнова // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1982. – Вып.13. – С.5-40.
3. Арутюнова Н. Д. Тождество и подобие (Заметки о взаимодействии концептов) / Н. Д. Арутюнова // Сравнение и идентификация / под. ред. Н. Д. Арутюновой. – М., 1990. – С.7-32.
4. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.
5. Берка К. Функция глагола быть с точки зрения современной формальной логики. «Логико-грамматические очерки» / К. Берка. – М., 1961.
6. Вайс Д. Высказывание тождества в русском языке: опыт их отграничения от высказываний других типов / Д. Вайс // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1985. – Вып.15. – С. 434-463.
7. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови [підруч. для ф-тів мови і літ. пед. ін-тів] / Б.М. Кулик. – К. : Рад. школа, 1965. – Ч. II. Синтаксис. – 283 с.
8. Стросон П.Ф. Идентифицирующая референция и истинное значение / П. Ф. Стросон // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1982. – Вып.13. – С. 109-133.
9. Устинова Н.М. Особенности организации системы сложного синтаксического целого с отношением идентификации / Н. М. Устинова // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. Серия «Филологические науки». – ВГПУ: Перемена, 2007. – №5 (23).

10. Чередниченко І.Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові / І. Г. Чередниченко. – Чернівці, 1959.
11. Шмелёв А.Д. Парадоксы идентификации / А.Д. Шмелёв, Н.Д. Арутюнова // Тожество и подобие. Сравнение и идентификация: Сб. науч. тр. – М., 1990. – С. 33-51.
12. Bellert I. On the logico-semantic structure of utterances / I. Bellert. – Wrocław, etc. 1972.

Анотація. У статті описано складнопідрядні означальні речення з корелятом той. З'ясовано, що аналізовані речення виражають відношення ідентифікації та тотожності, оскільки обидва компоненти належать до конкретного об'єкта. Доведено, що необхідною умовою реалізації відношення ідентифікації є виділення певного об'єкта з ряду подібних.

Ключові слова: складнопідрядне означальне речення, відношення ідентифікації, відношення тотожності, референція.

Summary. Complex sentences with relation of identification are specific syntactic phenomenon which had not been entirely clear consistent interpretation in modern descriptions of complex sentence of the Ukrainian language. Although the analyzed sentences attracted the attention of many researchers, however, works on the syntax of complex sentences, classification description of this unit in the literature show that there is no their unambiguous definition. Questions of the means of expression of the relation of identification in language are interpreted in different ways. Due to the fact that complex sentences with relation of identification remain poorly understood and described, the aim of this work is a comprehensive analysis of these constructions of the modern Ukrainian language by semantic and communicative features. Linguistic works of scientists who has paid attention to the construction with the relation of identification are analyzed to achieve the aim of the study.

In considering approaches to the allocation of identifying expression in the linguistic literature, it was found that the differences in the approaches to the study of the analyzed units due to the understanding of a variety of categories: reference, relations of identity (identification) and the nature of the objects between which it can be installed.

It was established that the essence of sentences with the relation of identification is that they inform the addressee (listener) about the possibility of modifying the expression X, the referent of which is still unknown (at least so the speaker says) on the expression, referent which is supposed to be known.

Thus, in the identifying sentences we are talking about the identity of the different expressions in relation to the same subject of objective reality. Complex sentences with relation of identification are close to the relation of identity: both components refer to a specific object.

Key words: relation of identification, relation of identity, complex sentences, reference.

Отримано: 21.01.2015 р.

УДК 81'367:821.161.2С1/7.08

Андрухова Т.А.

ВСТАВНІ І ВСТАВЛЕНІ КОНСТРУКЦІЇ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ УЛАСА САМЧУКА

Модальність і композиційно-синтагматична структура художнього твору, разом з індивідуально-авторськими особливостями лексичного наповнення, складають ядро ідіостилу видатного художника слова Уласа Самчука. Модальність, у широкому значенні цього слова, означає відношення мовця до того, про що він повідомляє, або відношення змісту та способу висловленого до реальної чи ірреальної дійсності з метою викликати у співрозмовника потрібну реакцію: зацікавити, схвилювати, переконати його у будь-чому. Один із засобів вираження модального відношення мовця до висловленої ним думки віддзеркалений у творах У. Самчука особливими синтаксичними категоріями – вставними і вставленими компонентами.

Вставні синтаксичні конструкції (слова, словосполучення, речення) являють собою граматичні одиниці в структурі окремого речення, семантико-інтонаційні характеристики яких здатні виражати суб'єктивну модальність, певну інформативність й емоційність щодо характеру висловлювання [3, 101]. У модальній семантиці вставних компонентів вирішальну роль відіграє оцінна складова, яка значно увиразнює загальне ставлення мовця до висловлюваного.

Ф.І. Буслаєв вставні слова називав вставними реченнями, які утворилися із складнопідрядних речень. Д.М. Овсянико-Куликовський розширив поняття Ф.І. Буслаєва про вставні речен-